

El dret a la independència en el pensament marxista

El procés colonialista producte de l'imperialisme es produeix durant l'eclosió de noves nacions i del nacionalisme. El dret a l'autodeterminació teoritzat per Lenin esdevindrà referència mundial.

Els anys que van de 1870 a 1914 configuren un període especialment important en la història d'Europa i del món: són els anys en què els canvis estructurals que s'estan produint en l'economia i en la societat europees –i que han permès parlar de segona revolució industrial– van possibilitar la important onada imperialista que va menar al repartiment del món entre les grans potències europees. Àfrica i Àsia, en primer lloc, foren objecte d'una cobdícia que no tenia antecedents en la història. Gran Bretanya i França, però també Itàlia, Alemanya, Bèlgica, Holanda o Portugal, en poc menys de dues dècades foren els artífexs d'una colonització que va culminar en el control absolut del continent africà per part dels europeus –tret d'Etiòpia, que va conservar la seva independència fins al 1935, i del petit estat de Libèria, a la costa atlàntica–, mentre bona part de l'Àsia del sud, del sud-est i del Pacífic també queia sota el domini europeu.

Però al mateix temps el continent europeu coneixia importants moviments nacionalistes en el seu si. Culminada la unificació d'Itàlia i d'Alemanya, assolida la independència de Bèlgica, de Grècia o de Sèrbia en etapes anteriors,

EL TEMPS

subsistien encara els grans imperis herets de l'antic règim, que eren autèntiques presons de pobles: a l'imperi tsarista, l'imperi austrohongarès o l'imperi otomà –als Balcans, en franca davallada–, s'hi afegia ara l'imperi alemany, que havia estat proclamat l'any 1871, després de la victòria prussiana a la guerra contra França. Arreu, les reivindicacions nacionalistes, de txecs, de polonesos, de lituans, de romanesos o d'ucraïnesos, s'afegien a les històriques lluites dels irlandesos per alliberar-se del jou britànic, mentre feien la seva aparició nous moviments naciona-

Monument a Marx i Engels que el Partit Comunista de la Unió Soviètica va ubicar davant mateix de l'edifici que acollia el Comitè Central de la formació. Encara avui dia són ben visibles, als carrers de les grans ciutats russes, les referències als dos principals teòrics d'un ideari que va marcar un abans i un després a la història.

listes, com el català o el basc a l'estat espanyol, l'occità o el bretó a l'estat francès, i a les darreries de segle apareixia també el sionisme entre els jueus d'Europa. D'aquesta manera, els nacionalismes, que havien obtingut carta de naturalesa històrica a les revolucions del 1848 –no en va les revolucions d'aquell any foren conegudes com la “primavera dels pobles”–, amenaçaven l'existència d'imperis que semblaven molt sòlids i d'estats unitaris que en

com es desenvolupava i es construïa en el decurs del segle XIX. Ja Marx i Engels, enmig de les convulsions revolucionàries de mitjan segle –van publicar el seu *Manifest del Partit Comunista* a la vetlla de les revolucions del 48– i de la seva feina per articular a àmbit internacional la classe obrera, van contemplar amb interès els moviments nacionalistes i van manifestar posicions molt clares: van defensar la unificació alemanya perquè permetria la construcció d'un estat centralitzat i la solidificació de la classe obrera; la independència de Polònia perquè representaria una dura derrota en contra del despotisme dels tsars russos, i l'alliberament d'Irlanda, a parer seu, esdevenia una de les condicions per a l'alliberament del proletariat anglès. Perquè els fundadors del marxisme atorgaven a la classe obrera una primacia absoluta davant de qualsevol altra categoria històrica. Per això, en tots els casos, les posicions que els treballadors havien de defensar enfront dels moviments nacionalistes eren condicionades pels interessos generals del progrés social i per la seva lluita d'emancipació. En Marx i Engels, altrament, l'internacionalisme proletari era un principi superior a qualsevol tipus de solidaritat nacional, el proletariat era una classe eminentment internacional i ambdós tenien la convicció profunda que en la societat comunista del futur amb la desaparició de l'estat desapareixerien també les diferències nacionals i les nacions.

Durant molts anys els marxistes van viure d'aquestes consideracions generals elaborades pels fundadors del marxisme de manera sectorial i poc sistemàtica. Però l'agreujament de les contradiccions nacionals que es va produir a Europa a les darreries de segle, i fins a l'esclat de la Primera Guerra Mundial, el 1914, i el sorgiment de posicions nacionalistes en el si de diferents organitzacions socialistes europees, van obligar a reprendre un debat que, més enllà de la polèmica que va generar, va acabar sent enormement fructífer des del punt de vista teòric i ideològic i va acabar provocant l'aparició de tres tendències marcadament diferenciades: la dels anomenats “mar-

xistes occidentals”, que es van mantenir fidels als postulats de Marx i Engels; els “marxistes orientals”, que van descobrir l'enorme pes de les lluites nacionals; i les posicions de Lenin, basades en la teorització del dret a l'autodeterminació.

Que el llegat de Marx i Engels continuava essent important a la fi de segle ho demostra el fet que el congrés que la Internacional Socialista va celebrar a Londres l'estiu del 1896 es va pronunciar “a favor de la plena autonomia de totes les nacionalitats” i va declarar “la seva simpatia als obrers de tots els països que en el present pateixen sota el jou de despotismes militars, nacionals o d'altre tipus”, per bé que al mateix temps va insistir en la solidaritat internacional del proletariat, que havia de transcendir i finalment eliminar totes les divisions nacionals. Aquesta va ser l'herència que va reprendre Rosa Luxemburg, considerada com l'exponent més nítida del “marxisme occidental”, quan, entre 1908 i 1909, va publicar el seu llarg treball sobre *La qüestió nacional i l'autonomia*. Contrària a la formulació del dret a l'autodeterminació de les nacions, va mantenir amb extraordinària rigidesa el principi de la primacia absoluta de la lluita de classes enfront de qualsevol altre tipus de combat i va polemitzar contra les tendències nacionalistes que havien aparegut en el si del Partit Socialista polonès. Malgrat que no negava l'existència de l'opressió nacional, considerava que aquesta havia d'ésser enfocada com una “qüestió de classe”; per tant, inclosa dins del programa d'emancipació global de la classe obrera. Però era radical a l'hora de considerar excloents els conceptes de patriota i socialista.

En contrast amb aquestes posicions, van sorgir les teories dels anomenats “marxistes orientals”, molt especialment l'escola austríaca, representada per Karl Renner i Otto Bauer. L'any 1907 Bauer havia publicat *La qüestió de les nacionalitats i la socialdemocràcia*, la primera obra d'un autor marxista que s'ocupava de manera sistemàtica dels problemes nacionals que hi havia a Europa, i on va formular un

cap cas se suposava que haurien pogut trontollar. I obligaven tothom a adoptar posicions i a pronunciar-se enfront d'uns moviments que no semblaven tenir aturador.

Nacionalisme, marxisme i moviment obrer. I és que, juntament amb els moviments nacionalistes, les revolucions de l'any 1848 havien representat també l'eclosió històrica del nou moviment obrer industrial, que a partir d'ideologies diverses era un altre dels moviments que qüestionava l'estructura de la societat capitalista europea tal

Lenin va desenvolupar una teoria sobre el dret a l'autodeterminació de les nacions destinada a tenir una gran transcendència en el futur, ja que si bé Lenin va basar les seves posicions en la realitat multinacional de l'imperi rus i va elaborar un model de solució pensant en una realitat molt concreta, de seguida el model va transcendir el temps i l'espai per esdevenir una doctrina amb valor universal

A diferència d'altres concepcions marxistes que entenia la secessió com una de les múltiples possibilitats, que oferia l'autodeterminació, per a Lenin aquesta era l'única interpretació possible.

esquema teòric i metodològic per analitzar la qüestió nacional alhora que oferia un model de solució per a les nacionalitats de l'imperi austrohongarès. Les propostes de Bauer eren, sens dubte, extraordinàriament originals i esdevien les més apartades de les posicions de Marx i Engels. Partint de la definició de nació com d'"un conjunt d'homes units per la comunitat del seu destí històric en una comunitat de caràcter", entenia el caràcter nacional com el tret més distintiu de la nació, en la mesura en què condensava tota la història de la nació: la història dels avantpassats, les condicions de la seva lluita per la subsistència, les forces productives, etc. La demostració històrica del postulat metodològic de Bauer el menava a dues conclusions molt importants: d'una banda preveia el desvetllament dels pobles eslaus, aquells "pobles sense història", als quals Engels, seguint les teories de Hegel, havia pronosticat la desaparició, i de l'altra preveia l'aprofundiment de les diferències nacionals en la futura societat socialista, a mesura que el proletariat accedís a la cultura. El punt més feble de la teoria de Bauer era la solució que oferia al problema nacional de l'imperi, ja que en cap cas preveia que desaparegués, sinó que establia la possibilitat d'una autonomia nacional-cultural que no tindria un caràcter territorial sinó "personal". Cada nacionalitat tindria garantit el ple desenvolupament de la seva cultura nacional i els drets de les minories nacionals estarien protegits a través de disposicions legals. Però l'imperi continuaria existint.

Lenin i l'autodeterminació. En polèmica amb Rosa Luxemburg i amb Otto Bauer, Lenin va desenvolupar la seva teoria sobre el dret a l'autodeterminació de les nacions, destinada a tenir una gran transcendència en el futur, ja que, si bé Lenin va basar les seves posicions en la realitat multinacional de l'imperi rus i va elaborar un model de solució pensant en una realitat molt concreta, de seguida el model va transcendir el temps i l'espai per esdevenir una doctrina amb valor universal. Altrament, les teories nacionals de Lenin

per primera vegada a la història tindran l'oportunitat d'aplicar-se en la pràctica i de configurar l'organització del primer estat socialista existent en la història. Durant molts anys el "model soviètic" va esdevenir referència obligada i exemple esgrimit per molts partits comunistes d'arreu del món que volien resoldre qüestions nacionals en el marc d'estats multinacionals.

Ja l'any 1903, en un moment en què dins del Partit Socialdemòcrata Obrer de Rússia —la denominació del partit socialista rus, abans de la seva escissió entre menxevics i bolxevics— s'estaven plantejant nombroses reivindicacions nacionalistes, entre els jueus socialistes russos organitzats en el Bund o en les seccions del Caucas i de Letònia, Lenin va fer incloure en el programa del partit, de manera explícita, "el dret d'autodeterminació de totes les nacions que entren en la composició de l'estat", i a partir d'aquest moment va mostrar un interès creixent pel tema de les nacionalitats, que es va concretar, sobretot, el 1914 en la publicació de *Sobre el dret de les nacions a l'autodeterminació*. Contrari tant a les solucions constitucionals que defensava Bauer com al menyspreu demostrat per Rosa Luxemburg pels moviments nacionals, Lenin va establir que la clau de volta de la revolució russa, la condició necessària per l'aliança entre la classe obrera i els moviments nacionals, era la defensa del principi d'autodeterminació nacional. Què entenia Lenin per autodeterminació nacional? A àmbit teòric i ideològic, va formular les posicions més radicals quan plantejava de manera taxativa que el dret a l'autodeterminació era "el dret a la secessió i a la formació d'un estat independent". A diferència d'altres concepcions que entenien que la secessió era una de les múltiples possibilitats que oferia l'autodeterminació, per a Lenin aquesta era l'única interpretació possible, ja que es tractava d'un dret democràtic, condició objectiva per a la victòria de la burgesia democràtica en primer lloc i, posteriorment, per a la victòria del proletariat.

El principi de l'autodeterminació nacional formava part, així, de les reivindicacions específiques del proletariat,

ja que aquest, en la mesura en què era enemic de tota forma d'opressió, també defensava l'emancipació nacional. Però per a Lenin, i aquestes posicions el vinculaven directament a l'herència de Marx i Engels, la prioritat continuava sent la lluita de classes. Per això que el reconeixement del principi de l'autodeterminació tenia un vessant subordinat inevitable: resolvia les dificultats existents en un estat plurinacional perquè posava pau entre els diferents elements proletaris dels grups nacionals i, en conseqüència, dins del partit. A més, assegurava nous aliats a la classe treballadora i al seu partit. I era un mitjà per combatre el nacionalisme i per educar el proletariat en un esperit internacionalista, ja que el corollari de l'autodeterminació era la igualtat nacional.

Per totes aquestes raons, a l'hora d'aplicar en la pràctica el principi, el seu pensament no deixava de ser contradictori: només admetia dues opcions en el marc de l'autodeterminació: la separació o l'adhesió a un estat unitari, i refusava vies intermèdies com el federalisme o l'autonomia. I en aquesta disjuntiva les seves preferències eren clares: tot acceptant el principi de la secessió pensava que després de la revolució el proletariat de les diverses nacions havia d'escollir la unió en el marc d'un estat centralitzat, un estat basat en la lliure adhesió dels seus membres, que havia d'assimilar tots els seus components i que havia de posseir una llengua única. Si bé, doncs, les seves preferències eren clares, sempre es va manifestar contrari a forçar les nacions, a desenvolupar una política d'unió forçada. Justament, si l'objectiu del socialisme era precisament la superació de les diferències nacionals, només el reconeixement dels drets de les nacions era l'únic que permetria algun dia superar la consciència nacional.

Quan, després del triomf de la revolució bolxevic de l'octubre del 1917, es va posar en funcionament la nova Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, sobre el paper es va concretar el principi de l'autodeterminació de Lenin. La Unió, substituïda de l'imperi —territoris com la Polònia russa, Finlàndia o les repúbliques bàltiques d'Estònia,

EL TEMPS

Letònia i Lituània van convertir-se en estats independents— esdevenia la plasmació de la voluntat de les nacions de formar part d'un mateix estat, ja que es tractava d'una unió volguda per totes les nacions, de manera que les diferents constitucions soviètiques van recollir sempre el dret de cada república a abandonar l'URSS i a constituir un estat independent. Per aquesta raó —i al marge d'altres consideracions— la interpretació leninista sobre el dret a l'autodeterminació va posseir una gran difusió a l'Europa de la primera postguerra mundial, en un moment en què la fi de la guerra va comportar la desaparició dels vells imperis europeus i la constitució de nombrosos estats nous. A Catalunya i a l'Espanya dels anys trenta, en el marc de la Segona República, pràcticament tots els comunistes el de-

fensaven i dirigents com Andreu Nin o Joaquim Maurín parlaven fins i tot d'una Unió de Repúbliques Socialistes d'Ibèria com a fórmula per a estructurar l'estat espanyol.

Eren moments en què el tema, els problemes i els conflictes nacionals se centraven bàsicament en la vella Europa, i encara pocs pensaven en la seva aplicació a les colònies. La història del segle XX, però, va acabar evolucionant molt de pressa i no havia de passar massa temps perquè les reivindicacions nacionals, les ànsies de llibertat, es manifestessin en altres continents i en altres terres i el dret a l'autodeterminació s'acabés convertint en un dret universal, veritablement planetari.

Pelai Pagès i Blanch
Universitat de Barcelona